

За довгі голосні він рахує и, ъ, от, я, за короткі е, о, у, за індіферентні (двоєвременні) — а, і, юс, в, і хоче дати поняття про головніші розміри:

О ироиическомъ метрѣ.

Ироиическое метро есть шестомѣрителное, или шесточислителное
Еже приемлет въ первом, и втором, и третемъ и четвертом, и пятом
предѣль, ли дактила или спондея. Въ шестом же или спондея или трохея,
якъ

виждь немощь естества нашего въ щедротахъ многи

Дактиль — донѣдеже. Спандей — буду. Трохей — будеть

Если хочешъ вѣршь складати, ведле тыхъ метрѣ склада грецкимъ поетом
послѣдуючи.

О елегіическомъ метрѣ Елегіическое метро есть шестомѣрителное и
приемлетъ въ первом или дактила, или спондея, въ втором же дактила, въ
третем же и четвертом дактила, въ пятом же предѣль спондея, иже раздѣ-
ляетъ ся на двое, и убо пол его бываетъ между вторым и третим предѣлом,
другое же пол по четвертом

О іамвическомъ метрѣ Что есть іамвическое метро?

Іамвическое метро есть шестомѣрителное или шесточислителное, и
приемлетъ первой и третій и пятый предѣль, или нога, или спондея или
іамва; второй же и четвертыи єдинаго іамва, шестая же нога приемлетъ или
іамва или пріхія, яко

призри на насъ грѣшныхъ многощедрыи боже

Спандей — буди Іамвъ — несу Пріхій — слово

Але сам автор на практиці не зважився дати взірців «ведле тыхъ метрѣ склада»¹, крім наведенихъ прикладів гекза-метра і ямба. Всі вірші, вміщені в його граматиці, зложені старим «некунштовним» способом. Напр., така вступна епіграма:

На грамматику

Грамматика писма всѣхъ научает,
чтырма частми латве уразумляет
Орфографію и просодію,
синтаксисом и етимологію

А предреченное єи опаство
подаєть певное искусство

Котрии прагнут бытти досконали,
в писмѣ и в словахъ абы не партали,

Але извѣстно все познавали,
и чого ся оучат, абы добре знали

Ключем бо есть отворяючи всѣм оумъ,
к познанию въ преправый разум

По котрой власне якъ по всходѣ пойдеть,
каждый если хочет — всѣхъ наукъ дойдеть

В тім же стилі пописалась острозька учена братія кілька літ пізніш, з нагоди смерті молодого князя Олександра, кот-

¹ Про сю метричну систему Зизані і порівняння її з теорією Смотрицького див у *Перетца* «Малорусскія вирши и пѣсни», Изв. отд. рус. яз. 1899, IV с. 77 дд. (теж в *Историко-литерат. изслѣдованіяхъ* I с. 7 дд.)

рого то поучував у своїм «Ключі» старий Смотрицький — «Ламентъ дому княжатъ Острозкихъ надъ зешлым з того свѣта ясне освещенымъ княжатемъ Олександромъ Конъстантиновичомъ княжатемъ Острозскимъ, воеводою волянскимъ, в року тисячномъ шестьсотъ третемъ мѣа декеврія 2 дня». Одинокий дефектний примірник, що нам заховався (в Народній бібліотеці в Софії), не дає повного поняття про літературну конструкцію сього невеличкого твору: нема вступу, нема закінчення, багато бракує в середині¹. Лишилися похвали і жалі по небіжчику і промови від його імені до жінки, дітей, батька, брата, товаришів, слуг і «до всіх посполите» (до народу руського) — те, що в теперішній західноукраїнській похоронній церемонії зосталося під польською назвою «подзенковання». Все се писано без літературного хисту, сіро, блідо, і многословно, без яскравого виразу і без сильної думки. Для прикладу подам промову небіжчика до синів — найбільш інтересну своєю апологією руської традиції, що її розвив свого часу «Ключ».

Отъ отца до сыновъ

До васъ сыновъ моихъ по мнѣ на свѣтъ позосталыхъ оборочаю речъ: наслѣдуйте предковъ своихъ в вѣре сталыхъ. Зоставую вамъ отчизну вашу всю в цѣлости, которой обороньцами и дѣдичами будъте в смѣлости. Служъте речи посполитой потужне а вѣрне, животь скромный ведучи, ховаючи ся помѣрне. Мене мѣйте прикладомъ и мое прудкое розстане — бомъ власне якъ сонъ был, который приносить спане. Прото если который з васъ пащеки тоє смерти прескочить, а напотымъ доросши лѣт в свѣтъ кохати ся схочеть, Памятайте ся абысте его заживали бачне, станъ ваш княжацкій учтивостью оздобячи значне. Бо которая роскошь тут на свѣтъ челоуѣку смакуеть, тая ся по смерти в горкость прикроую опакуеть. Памятайте, же сте с княжатъ рускихъ острозкихъ вышли, ихъ вѣру, дѣльность и набожность мѣйте на мысли. Вами хочу похвалити ся перед маестатом божимъ, кгды з васъ жадень не будет апостатом. Отъ вѣры кгрецкое апостольское церкви вѣсточное, дому нашему и славнымъ предкомъ нашимъ пожиточное. Предкове бовѣмъ ваши кгды вѣру якъ тарчъ держали, неприятели дому ихъ завше пред ними дрыжали. Тою были славни, тою маестности набыли, которую — чого боже уховай — если бысте позбыли, Тогда памятайте мое слово, же з вѣроую сполечне утратите учтивость маестатность и здорове конечне. Лечъ абы през сталость вѣры вашихъ княжацкихъ становъ домъ нашъ и я з нимъ доброу славою з мертвыхъ повстанувъ!

¹ Все, що зосталось, передрукував ак Соболевський в Чтениях общ. Нестора т. XII (1898).

Автор незвісний. Може бути, що був то й колективний твір острозького гуртка. Віршування, очевидно, культивувалось тут як необхідна прикмета книжної культури. Острозькі й дерманські друки, видані в сих роках під доглядом звісного нам Дам'яна Наливайка, містять серію епіграм на герб Острозьких, що різним способом варіюють риторичну фразеологію з приводу складових частин сього герба: хреста, св. Юрія, збройного їздця, місяця і зірки. Хоч те, що віршарі називають хрестом, се, властиво, гербове перехрестя з дашком вгорі і півколом знизу, але що се — найбільш багата тема, то мотив хреста повторюється особливо пильно. Комбінація хреста і зірок наводить на пам'ять легенду про Костянтина Вел., що бачив на небі хрест — зложений з зір, і под. Поезії в тім усім дуже мало, здебільшого се рубана проза, але як взірці форм і риторичних елюкубрацій ці епіграми мають деякий інтерес.

«Охтаикъ сирѣчь Осмогласникъ», Дерманъ, 1603-3 (підпис Дам'яна на кінці книги, див вище). На початку: «На гербъ ясне освещеного княжати Костентина Костентиновича княжати Острозского», двостихи безцезурні:

Крестъ гербомъ тому належит, кто рыцером естъ дознаный,
царю остентину за звѣтязство в гербъ естъ приданый,
Не для того ижъ былъ славный и мѣлъ широкое панѣство,
лечъ ижъ ним звѣтяжал противных и опустилъ поганство
Звѣздами былъ ему написаный на высококъ небѣ,
то е дом Острозскихъ трое в своемъ слушне мает гербъ.
Крестъ, звѣзды и мѣсяць, ижъ естъ и телесне и духовне
звѣтяжца тыхъ обоихъ неприятелй невымовне
(ер)

Узброеный рыцеру, з голымъ мечемъ, готовый до бою,
абы отчизна и речъ посполитая была в покою!
На прудкомъ кони с копѣею и з мечемъ стоишъ в гербъ —
такъ ты видано пред тым в поли,— каждый то носит в себѣ
Для тыхъ теды двохъ причинъ того меча уживай,
домовыхъ звадь утѣкай, приватныхъ кривдъ занедбавай
Ово згола альбо ты звѣтяжъ, альбо самъ умри смѣле
за речъ посполитую, абы ты споминано миле
Кресте, господствоуяй днес въ всем мирѣ!
тобою христане сияють в вѣрѣ
Тя знаменіе имуть морсти пловци
на кораблехъ своихъ, й рыбные ловци,
Внегда себе низпускають въ глубину
они же тебе токмо имуть вину
Спасенія своего въ бранехъ зѣльныхъ
и азъ ты молю въ временахъ разделныхъ
Егда от мира сего и тѣлеси моего изыйду,
тогда съпутник ми буди, да идеже желаю дойду.
Въ жилища мя небесная съ тыми ти всели
и вѣчныхъ благъ причастиемъ душу мою възвесели

«Листъ Мелетія, святѣйшого патріарха александрійско-го», Дермань, 1605 (іменем Дам'яна підписана передмова, що наступає за гербовими віршами). Вірші рівноскладові (4+6), цезура означена протинкою:

На крестъ в гербъ
О крестъ пред тымъ, вѣрпых забивано,
кгда в ихъ сердцах, вѣры добывано
А кто вытраваль, при вѣрѣ в сталости,
крестъ потомковъ, доховаль в целости.
Тым ся здавна, Острозских дом хвалит.
мошно стоит, инший ся кто валитъ
То гербъ продковъ, его стародавнихъ,
Влодимера, и потомков славныхъ.
О томъ што на кони.
Туть Георгій, змию убиваетъ,
Обронцею, Бога тотъ домъ маеть
Кгда звѣтязства, святыхъ в гербѣ носит,
на обронѣ, божой маеть досеть
На мѣсяць и звѣзды
Мѣсяць, звѣзды, на небѣ сличные,
такъ в томъ дому, цноты обличные
Которыми, яснѣй солнца свѣтитъ,
а звлаша кгда, на вѣрѣ ихъ клѣтитъ

При кінці передмови теж рівноскладовий четверостих (5+7), в похвалу перекладчикові, повний конденсованої класичної премудрості (знак цезури додаю для читання):

Лист той в Єгипте // авзонски¹ начертаний,
руским языком // в Сарматех дарований —
Борецким наддер² // Апольлови коханымъ
и в Парнасе на // ложе музъ выхованымъ

«Лѣкарство на оспалый умыслъ челоувѣчій» (Острог, 1607)³ містить не тільки похвалу гербу, але й кілька моралістичних віршів:

На герб ясне освещенныхъ ихъ милости княжатъ Острозскихъ
(Одинадцятю-складови двостихи, без виразної цезури)
Гербъ каждый цноты дому выражаетъ,
звлаша кгда ся в чомъ Богъ не ображаетъ
На кони рыцерьъ з мечемъ значит мезъство⁴,
а крестъ, мѣсяць и звѣзды — набоженство.
То обое в томъ дому каждый бачитъ,—
мудрый признает, глупый — яко рачитъ.
Прозьба чителникова о часъ (5+8)
Часе дорогій часе непереплачоный,
назбыть скупою вагою мнѣ узычоный!
Быстрѣй над морской корабль животь мой провадишь,

¹ Авзонія — талія

² Надр. надлерь (польське дуже).

³ Передмову з іменем Дамієна див вище.

⁴ Мужество.

нігде для спочиненя з нами не завадиш.
 Власне якъ которые в днѣ корабля лежать,
 здасть ся имъ же в немъ стоять, кгда найпрудше бѣжать.
 В-окомгненю мя провадит вѣкъ мой к старости,
 анъ ся розбачити могу в той малости.
 Пядю бо вѣм а правдиве змѣренный вѣкъ —
 давид пророкъ до бога рекъ — маеть чоловѣкъ
 Не смѣю тя откладати на вѣкъ потомный,
 бомъ тебе непевень яко человек уломный.
 Даруй ми то прочитати й учивити,
 о шо бы мя там южъ не могли обвинити.
 Узычь до поправы живота якого дня,
 поки не згасла вѣку моего походня.
 Если ми не сфолькуешъ, певне мя стратиш,
 и ижъ мя там й тысячею лѣтъ не заплатиш.

Вірші до читальника, нерівноскладові:

До того кто доброго сумнѣня.

Чителникови ласкавому
 тотъ листъ належит — звлаша тому,
 У которого о сумненьє
 й найменшее провиненье
 Разъ тылько ткнувши поправуеъ,
 страшитъ, фрасуеъ и строфуеъ.
 Неписаное бовѣмъ писмо
 сумнѣнье даль богъ, в нем абысмо
 Читали завше свое справы
 тутъ ся судили без забавы.
 Судья сумнѣнье нефальшивый,
 на намнѣй злого запальчивый
 Сумнѣнье чистецъ в чоловѣка,
 слухаетъ личбы з всего вѣка.
 Не будешъ сужень, злости не мѣй,
 а еслисъ винень, прѣти не смѣй.
 Й найменшій грѣхъ тутъ поправуй,
 на всемирный судъ не zostавуй.
 Бо если ся тамъ грѣхъ найдетъ в тобѣ,
 то самъ зостанешъ неправъ собѣ

По сім наступають дві статті, що становлять оте «лікарство на оспалий умисел чоловічий»: Івана Золотоустого «Слово о покаянии к Феодору мниху испадшему» і «Слово о еже обаче всуе мятет ся всяк человекъ живый». В додатку надрукований «Тестамент Василя Македонянина», кодекс індивідуальної і громадської моралі і життєвої мудрости¹, з таким епіграфом:

Благополучно царство то в немже
 или любомоудреци царствуютъ
 или царіе любомоудръствоуютъ

¹ Огляд його змісту в цитованій статті ак. Перетца, в його збірці «Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы», с 51

тоєжъ:

щасливое то королевство в котором
альбо философов кролюють,
альбо кролеве философствуютъ.

Після сього «Тестаменту», надрукованого в двох текстах: церковнослов'янським і українським, для кращого зрозуміння світської публіки, маємо таке післяслово, що пояснює вартість і значення сеї науки не тільки для монархів, а взагалі для «преложоних і пануючих ведлуг світу» — хоч би круг їх підданих не переходив навіть і за десять голів:

До тогожъ чителника

Вшелякій отецъ, которому даруетъ
Богъ сына й оного тот заставуетъ
На свѣтъ по собѣ славы в размноженъе,
роду нового любѣ старого на взбуженье,—
Вѣдай же то за певне — мовлю до тебе —
же в нюмъ заставуешъ самого себе
Якъ сады, которых овоцъ уживають,
кгда ся старѣют, другіе з них вставають,
Предся жъ подобные подобного родятъ,
такъ в бытности й в зацности не сходятъ.
Такъ й люде, которые уступують
с того свѣта, а другіе наступють,
Едны в другихъ влевають цнотъ доброволность,
кгдажъ не з натуры, але с цвиченья годность.
Що учинилъ й оный монарха давный,
Василій Мацедонъ цесарь кгрецкій славный.
Зоставуючи сына Льва реченого,
царемъ по собѣ царства предъреченого.
По многихъ цвиченьяхъ укороновавши,
а напрод цнотами его ударовавши,
На остатокъ тот тестаментъ заставуетъ,
чимъ его по своей смерти направуетъ.
В що везрѣти, еслись отецъ — не лънуй ся,
Чужую престрогу маючи, варуй ся,
Абысь прикладом людеи побожных ходняъ
в вихованью дѣтокъ — еслись их сплодилъ.
Живучи побожне заставуй имъ цноты,
бо що отецъ чинить, то й сынъ з охоты.
Еслись теж сынъ — позволь тым отца почтити,
бо не можешъ иншим себе ушляхтити,
Тылько предковъ своих цнот наслѣдованем,
й онымъ в обычаехъ приподобаньемъ
Й абы на ганьбу родичовъ не жити.
лъпше — мовит писмо — без потомковъ быти,
Анижли потомство заставити в злостехъ,
бо и памятка згинетъ и покой в костехъ
Кто злому сыну маетность заставуетъ,
и самъ гинетъ, и его в злое вправуетъ.
Слышалаем (Григорій рекъ), же ся спирали
два млоденци й то собѣ задавали:
Единъ мовилъ, жесь з злого отца спложоный,
А я с побожного естемъ урожоный
Добрый рекъ милуючи з цнотою згоду

мнѣ мой род ганьба, а ты своему роду
 Вамъ, шляхтамъ, которые маете сыны,
 абысте за нихъ не поносили вины,
 Умѣй, з дитинства вправити его в цвѣченье,
 самъ будь ему прикладомъ и наученемъ
 Абы еслись добрый — твоя яко звыкла
 слава в немъ квитнула и нѣкгда не зникла,
 Еслись теж злый — абы сынъ твоим стараньемъ,
 зоставши по тобѣ божим поволаньемъ,
 Всю неславу продковъ цнотами загладилъ,
 и то все направилъ шо съ ты был завадилъ
 Еслись сынъ — наслѣдуй же доброго отца
 Еслись отецъ — паси жъ, бо то твоя овца
 Не мнѣмай абы кролюмъ тылко належалъ
 тот листъ,— але й тобѣ, еслись одержаль
 Якое кольвекъ преложенство й звѣрхность
 кто вѣренъ в малом, и в многомъ мает вѣрность
 Не кролемъ естесь — предся паномъ подданныхъ,
 десяти навет, под твою звѣрхность отданныхъ,—
 И тые справедливого преложеньства,
 над собою потребують без окрутенства

Интерес сього нехитрого казання полягає в тім, що автор звертається спеціально до українського панства, його убогих останків, які ще животіли, щоб їм подати дещо з моралі владищих!

Нагадування їм — не надужувати свого «преложенства» над підданими: вживати його справедливо «без окрутенства»,— вносить лагідну ноту до сього малореального екскурсу в сферу панських засобів українського громадянства. Треба собі пригадати, якими «окрутниками» вміли себе показувати у відносинах до своїх підданих навіть ченці, аби зрозуміти, що ся пригадка зовсім не була зайвою в кругу можливих читачів сеї книжки!

Інша вибірка моральних поучень з писань того ж Золотоустого, випущена два роки пізніше з друкарні Львівського братства: «Иже въ святыхъ отца нашего Іоанна Златоустаго Бесѣда избранныя о вѣоспитаніи чадѣ» (Львів, 29 липня 1609 року)¹, з пишною епіграмою на герб братства:

Якъ Левъ Срокгій надъ всѣми звѣрматы пануеть,
 Такъ Львовъ надъ всѣ мѣста в князствѣ Рускомъ продкуетъ —
 В котромъ то ся Братство милости закрьслнуло
 И на Гербъ свой Вежу² тую такъ выстрыхнуло,

¹ Єдиний, скільки знаю, примірник був у бібліотеці св Юра, тепер у Національним Музеї у Львові. За спорядження копії з нього для Археографічної Комісії УАН складаю щирю подяку ак Студинському і проф Свенцицькому

² Ся вежа — дзвіниця, закінчена 1578 р коштом Корнякта, була окраю і гордістю Братства і була взята Братством у свій герб.

теж попереджувала вибірку текстів («Омілію», 'як її зве передмова) на тему відповідальності батьків за лихе виховання дітей, обов'язків дітей супроти своїх батьків та слідування за батьківськими чеснотами, нескладною в формі, але далеко більш літературною передмовою. Я наведу її — бо, незважаючи на свою макаронічну мову, вона не позбавлена деякою естетики Вірші нерівноскладові, з зазначеною цезурою (крапкою):

На Золотоустого И до чителинковъ
Нила з береговъ // широко выливаючого
И весь Єгипеть // гойне напавуючого
Барзый жродла // Златоустого розливають
И буйные потоки // с себе выпускають
Злотыми струменми весь ся улыскуючи,
Оплавитостю водъ живыхъ // обфитуючи,
Цыркель весь збору вѣрныхъ // вколо обливаєть,
И вся церковь повшехная // нимъ намакаеть
Вѣлготность свою // з наук оного беручи
И до змякченя // сердца людскіе ведучи
На взроснення дровъ // в дому божомъ плодовитыхъ
Златовидне заквитнулыхъ // всѣмъ знакомитыхъ
Которые бы злотый овецъ // с себе давали
И завше пожиткомъ церковь // обмышлевали,
При тяхъ вдячне брѣмячихъ // водахъ ся здобячи
На позренье ся сличныхъ дровъ // всѣхъ приводячи
Котрую роскошною высною где звыкли назвати
Святыє // вѣчне отпочивати
З злотыхъ ся водъ святого охоложаючи
Златовидне и безъ сказы // проквитаючи
С которого злотыхъ ся // квѣтувъ позщипало
И на пожитокъ ся вамъ, // цнымъ дѣтямъ зобрало —
Омілія з разныхъ мѣсцъ // оного зложена
И на Славенское // справне переложена
О цнотливомъ васъ // в молодости вихованю
И пилномъ о дѣточкахъ // отцевъскомъ стараню,
Якобы от Бога не подняли караня
Давши сынумъ зразу добре вихованя
Звляша над все // тоє хотячи уважати,
Жебы васъ зараз // в науку заправовати
С которой якъ зъ жродла // все добре походить
И предъ ню чловѣкъ // чловѣкомъ ся находитъ
Которую такъ наддеръ // святыє поважають,
Же злотымъ уроженямъ // еи называють
Той то родзай // нѣкгда нехай ся не зводитъ,
Але ся завше // в народъ людскомъ находитъ
О которую цный народъ Русскій // знедбаваєть
И за подлѣйшую речъ // собѣ покладаєть
Зачимъ всякій нерядъ // и все злоє походить
И до погорженя // цный тотъ народъ приходить,
Же для простоты // много ся ихъ уругаютъ
И ненаукою // очи замыдливають
Прето тыжъ // за барзо слушную ся намъ здало,
Абы ся о васъ // до отцувъ вашихъ подало,
Якобы преднѣйшимъ тымъ добрымъ // не възгоржали

И впродь всего // о науце ся вамъ старали.
 Сконтъ¹ имъже самымъ // от васъ з лѣпшимъ венць бываетъ²,
 Же кождый сынъ // з науки отца поважаеъ.
 До которой ся вы тылко, // о дѣти, мѣйте
 И що є вамъ с пожиткомъ // сами зрозумѣте —
 На Златоустого радъ // польгаючи
 И его злотымъ словамъ // цѣло уфаючи.—
 Же ведлугъ котрыхъ // з обохъ сторонъ учинивши
 И за повинность ся свою // дуже уймивши,
 Потѣхи с сыновъ // отцеве почекаете
 И онде³ маєстать // божій огладаете,
 С цнотливе выхованными // сынами ставши
 И талантомъ приробокъ // на лѣчбѣ отдавши
 В радости панской оной // абысте зостали
 (Зычимо вамъ) и с святыми опочивали

Ся похвала науці, що одна робить чоловіка чоловіком, і жаль над її занедбанням у «цного Руського народу», з котрого походить весь неряд і все зло, і погорда для сього славного народу — що його зневажають за його «простоту» і «замилують очі», користаючи з його темноти.— нарешті, і в сім віршарстві нота гідна всього сього відродженського руху, і зокрема — братських заходів коло освіти. Вона дає добре закінчення сьому переглядові. Артистичного стилю се поучення теж не позбавлене. Він тяжкий, монотонний, іконописний — як пізня візантійська ікона з надуживанням «золотих» епітетів (навіяних, очевидно, «золотими устами» автора), з повторенням тих самих, схематизованих, упрощених виразів і образів. Але є таки в тім стиль — незважаючи на всі жахливі полонізми.

Закінчення. На сім я кінчаю огляд сього єдиного в своїм роді чвертьстоліття нашої історії. Я ввійшов у різні подробиці його, часто притягаючи для вияснення сього процесу відродження і нагромадження рухової сили в нашій громадянстві навіть такий матеріал, що, властиво, не заслуговував би сього з чисто літературного, емоційно-естетичного погляду. Бо з такого літературного погляду продукція сеї доби, за невеличкими винятками, взагалі не стоїть дуже високо. Але рідко коли писане слово відігравало таку діяльну роль у житті. Рідко коли питання школи, освіти і літератури мали таке значення в розбудженні соціальної енергії — особливо в порівнянні з попереднім періодом занепаду і застою. По контрасту з тою попередньою летаргією се піднесення соціальної ініціативи і культурної енергії робить враження

¹ Звідки (польське).

² Вони самі ліпше на тім виходять.

³ На тім світі